

УДК 340.12 + 343.973

І. Г. Гаман

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто поняття екстремізму, його антиправову сутність, ознаки та причини виникнення. Акцентовано увагу на організаційно-правових засадах протидії екстремізму. Обґрунтовано думку, що основним джерелом екстремізму є кризовий стан суспільства. Подано характеристику різновидів екстремізму. Визначено наслідки екстремізму та шляхи протидії його проявам.

Ключові слова: екстремізм, ідеологія, крайність, криза, насилля, ненависть, радикалізм, фанатизм.

Постановка проблеми. У світі є багато видів злочинної діяльності, серед них вирізняється особливо жорстокий – екстремізм. Потрібно розібратися, що це. Екстремізм (від лат. *extremus*, фр. *extremisme* – крайній) відомий у тій чи іншій формі здавна. Він негативно впливає на розвиток суспільства, підриває стійкість політичної системи, стабільність політичного курсу, призводить до ослаблення державних інститутів, недовіри до законодавчих актів, порушення прав і свобод людини, соціального напруження. Відповідно екстремізм становить значну небезпеку для політичної і правової систем усіх держав без винятку. Це стимулює наукові пошуки щодо пояснення сутності, причин екстремізму та можливостей запобігання йому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували екстремізм та протидію йому у своїх працях вітчизняні вчені сучасності, зокрема С. В. Белай, В. І. Тимошенко, В. В. Шаблистий, І. Р. Шинкаренко, Р. А. Халілев, М. Кравченко, В. М. Бесчастний, Є. С. Назимко, М. О. Семенишин, С. С. Вітвіцький, В. Д. Гожій та ін. Об'єднує праці всіх науковців визначення екстремізму, екстремістської діяльності, їхніх історичних витоків та видів. Однак організаційно-правові засади протидії екстремізму та шляхи удосконалення не були розглянуті належним чином.

Метою статті є аналіз екстремізму, що передбачає визначення його сутності, причин та організаційно-правових засад протидії йому.

© І. Г. Гаман, 2023

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі можна зустріти різні варіанти визначення поняття екстремізму. Найчастіше цим поняттям позначають прихильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Під екстремізмом розуміють не лише агресивні дії, насилля, а й негативні установки, переконання, настрої, ненависть, жорстокість, схвалення радикальних дій та заяв. Такий прихований або латентний екстремізм є передумовою екстремістських дій [1]. Спробуємо екстремізм сформулювати так – діяльність фізичної особи або юридичної особи, або об'єднання громадян чи їхні публічні заклики або підбурювання, які спрямовані на насильницьке захоплення влади чи незаконне втручання у діяльність органів влади, посягання на основи конституційного ладу та національної безпеки, порушення прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, яка є наслідком несприйняття правових норм чи інших правил поведінки (соціальних норм).

У законодавстві України наразі бракує правового визначення поняття «екстремізм», тому позитивне вирішення питання про закріплення на законодавчому рівні відповідальності за прояви екстремізму в сучасних умовах набуває особливо важливого значення і актуальності. Варто зазначити, що питання закріплення на законодавчому рівні відповідальності за прояви екстремізму виникають не вперше, наприклад:

– на розгляді у Верховній Раді України 04.06.2002 р. знаходився законопроект № 1154 народного депутата О. М. Волкова «Про

протидію політичному екстремізму» (19.02.2004 р. відхилений та знятий з розгляду);

– у Верховній Раді України 10.07.2007 р. був зареєстрований законопроект № 4010 «Про протидію екстремізму» народного депутата України О. М. Антіпова (проект повернутий на доопрацювання і відкликаний 21.11.2007 р.) [2].

– у Верховній Раді України 11.01.2008 р. було зареєстровано законопроект № 1325 народного депутата України Г. Г. Москаля «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за прояви екстремізму, ксенофобії, антисемітизму, расової і релігійної нетерпимості)».

Визначення екстремізму та екстремістської діяльності у зазначених законопроектах приблизно однакове і в пояснювальних записках до них не міститься критеріїв розмежування екстремізму і тероризму, екстремістської та терористичної діяльності, як і достатнього обґрунтування визначення відповідальності за такі правопорушення в окремому законі. Головне науково-експертне управління Верховної Ради України у своїх висновках з приводу вказаних законопроектів зазначило, що термінологія законопроектів у багатьох випадках є нечіткою і незрозумілою. Зокрема, у них використовується значна кількість таких термінів, як «екстремізм», «ксенофобія», «антисемітизм», «расова і релігійна нетерпимість», об'єктивне тлумачення яких є неможливим через брак їхнього законодавчого визначення. А відтак у разі застосування на практиці цих законів їхні положення можуть використовуватися не як інструмент для боротьби з екстремістськими угрупованнями, а як інструмент для придушення інакомислення. Адже під вільно витлумачене поняття екстремізму можуть бути підведені, наприклад, виступи опозиціонерів, у яких вони обвинувачують представників влади у корупції чи порушенні прав і свобод громадян, та й узагалі будь-який масовий захід з критикою влади або її представників [3].

Останньою на сьогодні спробою вирішення проблемного питання став законопроект від 02.12.2013 р. № 3718 «Про протидію екстремізму». Він був детальним, передбачав внесення відповідних змін у низку законів України. Цей законопроект давав визначення екстремізму та екстремістської діяльності, екстремістської організації та матеріалів. На жаль, у пояснювальній записці до нього також не було критеріїв розмежування екстремізму і тероризму, екстремістської та терористичної діяльності, як і достатнього обґрунтування визначення

відповідальності за такі правопорушення в окремому законі [4].

До екстремістської діяльності належать:

– сприяння діям та (або) самі дії, учинені з метою насильницької зміни основ конституційного ладу та (або) порушення територіальної цілісності і суверенітету держави;

– публічне виправдання тероризму чи публічні заклики до здійснення терористичної діяльності;

– розпалювання соціальної, расової, національної, етнічної, мовної чи релігійної ворожнечі та ненависті;

– пропаганда виключності, переваги чи неповноцінності людини (соціальної групи) за ознакою її соціальної, расової, національної, етнічної, мовної, релігійної належності або ставлення до релігії;

– порушення прав, свобод і законних інтересів, зокрема пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини і громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– перешкоджання здійсненню громадянами їхніх виборчих прав і права на участь у референдумі або порушення таємниці голосування, поєднані з насильством чи погрозою його застосування;

– перешкоджання законній діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, посадових осіб зазначених органів, комісій, юридичних осіб, об'єднань громадян, вчинені з насильством чи з погрозою його застосування, а так само застосування насильства або загрози його застосування щодо близьких зазначених посадових осіб з метою перешкоджання законній діяльності цих посадових осіб чи примусу до зміни характеру такої діяльності або з помсти за її здійснення;

– вчинення злочинів з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної, етнічної, мовної, релігійної ненависті чи ворожнечі або через ненависть чи ворожнечу відносно якоїсь соціальної групи, а також з помсти за правомірні дії інших осіб з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;

– пропаганда і публічне демонстрування нацистської атрибутики чи символіки або атрибутики чи символіки, схожих з нацистською до ступеня змішування.

Екстремістська діяльність може бути виражена у таких формах:

1) виготовлення, зберігання з метою масового розповсюдження, безпосереднє розповсюдження та збут друкованих матеріалів (наприклад, написів, листівок), аудіо й аудіовізуальних та інших матеріалів, що містять ідеї екстремізму, зокрема у громадських місцях;

2) поширення через засоби масової інформації екстремістських матеріалів;

3) використання інтернет-ресурсів для екстремістської діяльності;

4) публічні висловлювання екстремістського змісту;

5) публічні заклики чи підбурювання до здійснення екстремістських діянь;

6) використання перед масовим зібранням або (та) демонстрація у громадських місцях екстремістських матеріалів;

7) висловлювання посадової особи або державного службовця про необхідність, допустимість, можливість або перевагу здійснення екстремістської діяльності, зроблені публічно або під час виконання посадових обов'язків, або із зазначенням займаної посади, а також невжиття посадовою особою відповідно до її компетенції заходів щодо припинення екстремістської діяльності;

8) фінансування екстремістських діянь або інше сприяння їхній організації, підготовці та здійсненню, зокрема шляхом надання фінансових коштів, нерухомості, навчальної, поліграфічної і матеріально-технічної баз, телефонного, факсимільного та інших видів зв'язку, а також надання інформаційних послуг.

Суб'єктами, які здійснюють протидію екстремізму, на думку автора, можуть бути:

а) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у межах своєї компетенції;

б) Служба безпеки України та Державне бюро розслідувань, якщо в екстремістській діяльності беруть участь представники органів влади.

Способами протидії екстремізму, до яких можуть вдаватися суб'єкти протидії, як вважає автор, можуть бути:

– здійснення профілактичних, зокрема виховних, роз'яснювальних, пропагандистських заходів, спрямованих на попередження екстремізму;

– визнання матеріалів екстремістськими;

– недопущення проявів екстремістської діяльності під час проведення масових заходів;

– вжиття заходів боротьби щодо юридичних або (та) об'єднань громадян, які не зареєстровані чи не легалізовані у встановленому законом порядку або яким відмовлено у реєстрації чи легалізації, або які примусово розпущені за рішенням суду, але продовжують діяти;

– внесення подання про неприпустимість здійснення екстремістської діяльності;

– винесення попередження про неприпустимість здійснення екстремістської діяльності;

– призупинення екстремістської діяльності юридичної особи або (та) об'єднання громадян;

– ліквідація юридичної особи або (та) об'єднання громадян, які займаються екстремістською діяльністю та заборона їхньої діяльності;

– вжиття заходів боротьби з діяльністю юридичних осіб або (та) об'єднань громадян, діяльність яких визнана екстремістською відповідно до міжнародних правових актів та законодавства України [5].

Висновки

Усі перелічені визначення, форми, суб'єкти боротьби та способи протидії будуть дієвими, коли буде прийнято Закон України «Про протидію екстремізму». Без базового закону важко вдосконалювати зазначену діяльність. Похідними від екстремізму є тероризм, колабораціонізм, сепаратизм. Усі ці діяльності пов'язані між собою, і їх можна спостерігати під час війни з Росією. Стає очевидним те, що:

– законодавче закріплення в Україні поняття «екстремізм» та відповідальності за екстремістські дії можливе за умови чіткого юридичного розмежування понять «екстремізм», «радикалізм» і «тероризм» за відповідними критеріями;

– важливим кроком, спрямованим на попередження проявів екстремізму, є створення та відпрацювання правових механізмів регулятивного характеру, направлених на забезпечення рівності прав усіх людей незалежно від раси, національності чи віросповідання, на реалізацію закріплених Конституцією і законами України прав та свобод людини і громадянина.

Отже, прийняття базового Закону України «Про протидію екстремізму» є доволі значним та важливим кроком у цьому напрямі, закріплення на законодавчому рівні відповідальності за прояви екстремізму в Україні та прийняття відповідного закону можливе за умови дотримання зазначених вище умов.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення досвіду країн Європейського Союзу щодо протидії екстремізму, сучасний стан протидії екстремізму в Україні та шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства.

Перелік джерел посилання

1. Тимошенко В. І. Політико-правова характеристика екстремізму. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*. 2017. № 2 (2). С. 21–25.

2. Проект Закону про протидію екстремізму від 10.07.2007 р. № 4010. URL: <http://surl.li/kqwcs> (дата звернення: 08.06.2023).

3. Маліков В. В. Перспективні напрями вдосконалення антитерористичного законодавства України. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. С. 108–116.

4. Проект Закону про протидію екстремізму від 02.12.2013 р. № 3718. URL: <http://surl.li/kqwdf> (дата звернення: 08.06.2023).

5. Організаційно-правовий механізм протидії екстремізму в Україні : наук.-практ. посіб. / В. М. Бесчастний та ін. Київ : Дакор, 2019. 154 с.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2023 р.

UDC 340.12 + 343.973

I. Haman

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF COMBATING EXTREMISM AND WAYS OF IMPROVEMENT

The article examines the meaning of the concept of "extremism", reveals its illegal essence, signs and causes of its occurrence, and also outlines the lack of a legal definition of the concept of "extremism" in the legislation of Ukraine. The author emphasizes the organizational and legal principles of combating extremism and substantiates the opinion that the main source of extremism is the crisis state of society. A description of the types of extremism and its main forms and consequences for society is given. Thus, among the main forms of extremism we distinguish: production, storage or distribution of extremist materials (inscriptions, leaflets, audiovisual and other materials), use of Internet resources for extremist activities; public statements of extremist content; public appeals or incitement to commit extremist acts financing of extremist actions or other assistance in their organization, preparation and implementation, including by providing financial funds, real estate, educational, printing and material-technical base, telephone, fax and other types of communication, as well as providing information services. Derivatives of extremism are singled out, in particular: terrorism, collaborationism, separatism.

The characteristics of subjects fighting extremism are presented separately (state authorities and local self-government bodies that participate within their competence; the Security Service of Ukraine and the State Bureau of Investigation, if representatives of authorities participate in extremist activities), as well as the content of the main directions of combating it.

Prospective directions for further scientific research are the study of the experience of the countries of the European Union in countering extremism, the current state of countering extremism in Ukraine, and ways to improve the domestic legislation.

Key words: *extremism, ideology, extremism, crisis, violence, hatred, radicalism, fanaticism.*

Гаман Ірина Григорівна – здобувачка вищої освіти Національного університету оборони України

<https://orcid.org/0009-0008-9136-0883>